

**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNING ESHITUV
QOBILIYATLARINI HAMDA OVOZINI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11052486>

Kosimov Abdulaziz Durdikulovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning eshituv qobiliyatini hamda ovozini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari va uslubiy jihatlari, eshituv qobiliyatining takomillashuvi, qo'shiqlarni tanlash talablari va o'ziga xos jihatlari to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Qobiliyat, obraz, badiiy ijro, musiqiy tovush, ohang, eshitish qobiliyati, uslub, ijro, ko'nikma.*

Respublikamiz mustaqillika erishgan dastlabki yillardan boshlab, har tomonlama rivojlangan, ma'naviy va axloqiy salohiyati yuksak barkamol inson tarbiyasi davlatimiz siyosatining ustivor yo'nalishlari qatoridan o'rin olib kelmoqda.

Zamonaviy jarayonda o'tmish an'alariga yangicha qarash, ilg'or rivojlangan texnikadan munosib foydalanish hamda komil insonni tarbiyalash kabi omillarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Zero, komil inson tarbiyasida musiqa eng muhim, ya'ni insonlarni ruhiy hamda ma'naviy tarbiyasiga asos bo'la oladigan omil sifatida qaraladi. O'quv-ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida bunga e'tibor berilishining sababi ham shunda ekanligi shubhasizdir. Qolaversa, ta'limda alohida-alohida standartlar tarzida ishlangan dasturlar asosida faoliyat olib borish yo'lga qo'yilmoqda. Natijada o'qitish mezonida qo'llanilayotgan adabiyotlar va mavjud barcha nashrlarni zamonaviy talab darajasidagi yangi qarashlar bilan boyitish, shaklan hamda mazmunan yahlit bir o'quv adabiyoti ko'rinishiga keltirib takomillashtirish taqozo etilmoqda.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ovoz apparati hali mukammal rivojlanmagan, ya'ni tovush paylari rivojlanmagan, nozik, nafas kuchsiz bo'ladi. Bola fiziologik rivojlangani sari organizm va qo'shiqchilik organlari ham rivojlanib boradi. Maktabgacha yoshdagi bola ovozi yetarli darajada yorqin va tiniq bo'lmaydi. Bu muammolar ustida ko'pgina tadqiqot ishlari olib borilgan. Bolaning ovoz xususiyatlari, ularning diapazoni imkoniyatlari haqida N.D.Orlov, E.I.Almazov, N.A.Metlov, N.A.Vetlugina, A.D.Voinova, R.T.Zinichlar izlanishlar oli borgan. Ular o'z ilmiy ishlarida "Bolaning tabiiy ovozi re 1 - si 1, ya'ni undan yuqori va pastki notalarni bola kuylaganda tovush zo'riqishi va uni siqib kuylashi mumkin. Bu bolalarning tovush paylarining shikastlanishiga olib kelishi mumkin". Bu muammolarga yo'l qo'ymaslik uchun aniq maqsadga yo'naltirilgan va puxta o'ylab chiqilgan qo'shiqlar tanlanishi kerak. Bunda asosiy e'tiborni qo'shiqchilik diapazoniga qaratish lozim. Bolalarga qo'shiq

o'rgatayotganda va repertuar tanlaganda nimalarga e'tibor berish kerak degan haqli savol paydo bo'ladi. Har bir qo'shiq ma'lum pedagogik maqsadlarni amalga oshirishi, qo'shiq diarazoni bolalar ovozigacha mosligi, badiiy g'oyaviy mazmuni, bolalar dunyoqarashi va yoshiga mos bo'lishi kerak.

Bolalarda musiqiy qobiliyatni shakllantirishda eshituv qobiliyati va ovozini rivojlantirish muhim masalalar hisoblanadi. Bolaning eshituv qobiliyatini hamda ovozini rivojlantirish jarayonlari oddiydan murakkabga qarab o'zgarib boruvchi mashqlar asosida shakllantiriladi. Bolalarda musiqiy tovushlarni idrok etish muhimdir. Qo'shiq - tovush hosil qilishning murakkab jarayonlaridan biri bo'lib, asosan ovoz va eshituv organlarining mujassamlashuvi hisoblanadi. Ya'ni eshituv apparati hamda qo'shiqchilik ovozining o'zaro bog'liqligidir. Eshituv qobiliyatining takomillashuvi - bolalarning kichik yoshidan boshlab rivojlanadi. Ular musiqa o'qituvchisi yoki o'quvchi kuylab bergan qo'shiq, kuy yoki ohangni eshitadilar va shundayligicha kuylashga harakat qiladilar. Kichik yoshdagi bolalar uchun 2-3 ta nota oralig'idagi qo'shiqlarni tanlash ijro ettirish maqsadga muvofiqdir.

Qo'shiqlarni tanlash ya'ni repertuarni shakllantirishda quyidagi talablarga amal qilish tavsiya etiladi:

1. Qo'shiqni tarbiyaviy ahamiyati, g'oyaviy mazmuni, musiqiy tuzilishi va xarakterining bolalar yoshiga mosligi.

2. Qo'shiq matnining osonligi, badiiy yuksakligi, bolalarning lug'at boyligiga mosligi va ularning nutqini va tafakkurini o'stirish uchun xizmat qilishi.

3. Qo'shiq ohangi, uning xarakteri (xushchaqchaq, quvnoq, marsh, mungli, g'amgin, bayramona, ko'tarinki ruhda), lad va tessiturasini, ovoz diapazoni bolalar yoshiga mos bo'lishi.

4. Qo'shiqning badiiy xususiyatlari va ifodaviyligi, bolalar idrokiga mosligi, garmonik tuzilishi va ohangdoshligi.

5. Qo'shiq shakli (1, 2 qismli yoki kuplet shaklida tuzilganligi) naqoratning mavjudligi.

Tanlangan qo'shiqni bolalarga qisqa, mazmunli, obrazli, qiziqarli hikoya qilib berish. Qo'shiq mazmunidagi axloq-odob, tabiatni asrash, vatanparvarlik, mehr-muhabbat, do'stlik haqidagi g'oyalarni bolalar ongiga singdirib, ularda qiziqish uyg'otish kerak.

Kichik yoshdagi bolalar uchun tavsiya etiladigan badiiy qo'shiqlar sirasiga D.Omonullayevaning "Diloromning qo'shig'i", "Buvijonim", "Aziz bo'ston -O'zbekiston", "Navro'zim", "O'zbekiston Vatanim manim"; N.Norxo'jayevning "O'ynasang-chi tipratikan", "Kapalak va kamalak", "Kakligim", "Navro'zim - sho'x sozim", "Salom bergan bolalar", "Buvijonim yaxshisiz"; A.Mansurovning "Muzqaymoq", "Vatanginam"; F.Nazarovning "Inoq o'ynaymiz", "Qish chog'lari" va boshqa kompozitorlarning qo'shiqlari bolalar ijodiyotida so'nmas iz qoldirib ularning badiiy tarbiyasi va didini o'stirishga yordam beradi. Qo'shiqni o'qituvchi ifodali qilib ijro etib beradi. Qo'shiq mazmuniga mos tasviriy san'at qo'shiq mazmuniga va tuzilishiga xos savol-javoblar qilib, qo'shiqni musiqiy jummalarga bo'lib o'rgatadi. So'ngra qo'shiq mazmuniga mos musiqiy-ritmik harakatlar bilan o'rgata boshlaydi. Matn va ohang talaffuzining aniqligi ma'lum me'yorga tushgandan so'ng,

qo'shiqning badiiy ijrosiga erishiladi. Qo'shiqni vaqti-vaqti bilan sayr vaqtida, mashg'ulotdan-mashg'ulotga qadar takrorlab kuylab turish lozim, aks holda uning matni bolalar xotirasidan ko'tariladi va unga nisbatan qiziqish susayadi.

Bolalar mashg'ulot davomida toliqmasliklari uchun qo'shiq o'rgatish shakllari o'zgartirilib turilishi maqsadga muvofiq.

Masalan: guruhlarga bo'lib o'rgatish; yakkaxon va guruh jo'rligida; musiqiy harakatlar yordamida amalga oshirilib, qo'shiq matniga mos raqs elementlarini o'ylab topish va ijro etish yaxshi samara beradi. Qo'shiq mukammal o'rganilgandan so'ng, ularning qiziqishi yanada ortadi. Shuningdek, mashg'ulot shakllarini o'zgartirilib turish ham mashg'ulotlarda bolalarning zerikishini oldini olib, qiziqishini kuchaytiradi.

Yil davomida bolalar 10-12 ta qo'shiq o'rganishlari ko'zda tutiladi. Bunga erishish uchun qo'yiladigan vazifalar:

- bolalarda sof intonatsiya va qo'shiqchilik malakalarini shakllantirish;
- bolalarga yakka va o'qiyuvchi bilan qo'shiq kuylash, a'kapella tarzida ijro etish;
- musiqiy eshituv qobiliyatini, kuyning balandligi, ularning uzunligi, kuyning yo'nalishi, o'zini eshita olishi, ijro vaqtida o'zining xatolarini eshita olishini rivojlantirish;
- ovoz rivoji, tabiiy ijroga erishish;
- bolalarda ijodkorlik malakalarini rivojlantirish, ular ijro etgan qo'shiqlarini xor ovozlarda va o'yinlarda qo'llash.

Bola to'g'ri kuylashi uchun qo'shiqchilik, vokal-xor malakalarini shakllantirish kerak. Qo'shiqchilik malakalari - bu to'g'ri holatda kuylash. Qo'shiq kuylash jarayonida gavdani to'g'ri tutish, stul orqasiga suyanibroq o'tirishi kerak. Qo'llar esa tizzaga qo'yiladi. To'g'ri kuylash uchun vokal malakalarini o'zlashtirish muhim. Vokal malakalari ovoz hosil qilish, nafas va diktsiyani o'z ichiga oladi. Nafas qisqa, yengil va shovqinsiz bo'lishi kerak. So'zlar aniq va burro talaffuz qilinadi. Kuylash malakalari qo'shiq yodlash va o'rgatish jarayonida rivojlanadi.

Maxsus pedagogikada eshitishning zaifligi nutq va tovushlarni aniqlash va tushunish qobiliyatining pasayishi sifatida qaraladi. Imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatning real hayotiga jalb etish milliy ta'limning muhim muammolaridan biri bo'lib qolmoqda. Insonga tinchlantiruvchi, ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan qo'shiq eshitish qobiliyati zaif bolalarni reabilitatsiya qilishning samarali vositalaridan biriga aylanishi mumkin. Biroq, ular uchun maxsus tashkil etilgan pedagogik jarayon, jumladan, maxsus o'qitish usullari darkor. Uslubiy materiallar, ishlanmalar va maxsus o'quv qo'llanmalarning cheklanganligi eshitish qobiliyati zaif bolalar bilan mashg'ulotlar o'tkazishni yanada qiyinlashtiradi.

Ular eshitish nuqsonlarining darajasi bo'yicha juda xilma-xildir, shuning uchun musiqani qabul qilish, o'rgatish ularning eshitish funksiyasi holatini hisobga olgan holda differensial tarzda amalga oshiriladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni rivojlantirish muammosi har tomonlama, ya'ni, bolaning tengdoshlari va kattalar bilan o'zaro munosabati, uning nutqini rivojlantirish va o'rganish nuqtai nazaridan hal qilinishi kerak.

Bundan tashqari, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar eshitish qobiliyatining zaifligi va nutqning rivojlanishi darajasida farq qiladi va bunga ko'ra ikkita asosiy guruxga ajratiladi - mutlaqo eshitmaydigan va eshitish qobiliyati zaif bo'lgan bolalar. Birinchi guruhdagi bolalar tovushlarni va nutqni anglamaydilar, tabiiy ravishda idrok etish va mustaqil ravishda o'zlashtirish imkoniga ega emaslar. Qisman eshitish qobiliyatiga ega bo'lgan bolalar tovushlarni idrok eta oladilar va ularda hech bo'lmaganda minimal darajada mustaqil nutqni rivojlantirish mumkin. Yuqorida aytilganidek, rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan, shu jumladan eshitish qobiliyati zaif bolalarni o'qitish va tarbiyalashda musiqa ta'limi bola tarbiyasida muhim o'rin tutadi va uning shaxsiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatish uchun cheksiz imkoniyatlarga ega. Bu tuzatish va rivojlantirish ishlarining eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, bolalarni musiqa yordamida rivojlantirish, bilim chegaralarini kengaytirishga, go'zallik tuyg'usini shakllantirishga, jamiyatning ma'naviy madaniyati bilan tanishishga qaratilgan. Musiqa san'ati orqali bola atrofdagi voqelikni o'zlashtirib oladi, dunyoni, umuminsoniy qadriyatlarni o'rganadi.

Musiqa darslarining muhim jihati musiqaning nutq bilan o'zaro ta'siridir. Bolalar nafaqat tinglaydilar, balki qo'shiq kuylashni o'rganadilar. Qo'shiq matni bilan tanishadilar, qo'shiqni o'qituvchi ijrosida tinglaydilar, tovushlarning talaffuzi ustida ishlaydilar, ritmik usulini takrorlaydilar, so'ngra qo'shiqni rechitativ tarzda ijro etadilar. Musiqa san'atining turlaridan biri bo'lgan qo'shiq san'ati bolaning hissiy sohasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, nutq rivojlanishidagi bir qator kamchiliklarni tuzatishga yordam beradi. Darslar yanada samarali o'tishi uchun ovoz, mushak va nutqni mustahkamlashga qaratilgan ritmik mashqlarni qo'llash ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu og'zaki nutqning to'g'ri ritmik-intonatsion tuzilishini shakllantirish uchun katta ahamiyatga ega, qo'shiq mazmunini anglab olishga, jamoaviy ijro mahoratini rivojlantirishga imkon beradi. Qolaversa, qo'shiq kuylash bolalarda tovushning balandligi, dinamik, tembr va ritmik komponentlarini shakllantiradi, katta faollik va ruhiy stressni, diqqatni jamlaydi, o'z ijrosini boshqalarning kuylashi bilan solishtiradi, musiqa asbobida kuy ijrosini tinglaydi, turli personajlarni solishtiradi, ijro sifatiga baho berishni o'rganadi.

Shubhasiz, ovoz apparati tuzilishidagi turli og'ishlar, nutq, mushak tonusining o'zgarishi, eshitish koordinatsiyasining nomukammalligi ularning ijrosi sifatiga ta'sir qiladi. Shuning uchun kuylash jarayonida turli mashqlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Masalan, nafas olish mashqlari, artikulyar mashqlar, nutq, harakat, badiiy mashqlar tizimli va maqsadli amalga oshiriladi. Qo'shiq kuylash darslarning maqsadi - bolada intonatsion ifodali, tembrli nutqni shakllantirish, vokal-eshitishni muvofiqlashtirish, qo'shiq kuylash, musiqaga harakatlanish kabi amaliy ko'nikmalarni, ijro va tinglash ko'nikmalarini shakllantirish, psixomotor qobiliyatlarni va albatta vokal madaniyatini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, ular birgalikda bolaning ijtimoiy moslashuvini, shu bilan birga muloqot qobiliyatlari rivojlanishini ta'minlaydi.

Eshitish qobiliyati zaif bolalarning xususiyatlaridan biri nafas olish yetishmovchiligidir. Bu nafas chiqarish fazasining qisqarishi, "nafas tayanchi" yo'qligi, tez-

tez- va juda qisqa nafas olish, nafas olish harakatlarining notekis ritmi bilan tavsiflanadi. Nafasni to'g'irlash uchun mutaxassislar ovoz paychalarini tiklaydigan mashqlardan foydalanishni maslahat beradilar. Qorin bo'shlig'ini nafasga to'ldirib diafragma bo'lgan tayanch bolaga kuchanishni yoki mushaklarning spazmini bartaraf etish imkoniyatini beradi. Ovozning nafas bilan aloqasi shunday o'rnatiladi, va bu odatda so'zlashayotgandagi energiya harajatlaridan farq qiladi.

To'g'ri nafas olish uchun fonoritmik vositalardan ham foydalanish tavsiya etiladi. U nutq tovushlar (unli va undosh tovushlar) ustida ishlash, ularni harakatlar bilan birgalikda bajarish, nafas olish va nutqning uzluksizligini tartibga solish (bo'g'in mashqlari, so'zlar, qisqa jumlar, she'r va matnlar), ovoz ustida (past va baland tessituraning almashishi), usul (bir, ikki, uch, to'rt bo'g'inli), nutq (bo'g'in mashqlari, tez aytish, she'r), intonatsiya (mantiqiy urg'ular, qisqa so'zlardagi intonatsiya, iboralar, jumlar, o'yinlar, qisqa matnlar) ustida ishlashni o'z ichiga oladi.

Eshitish qobiliyati zaif bolalar uchun vokal darslarini tashkil etish shakllari individual va guruhli tarzda bo'lishi mumkin. Individual darslar bolaning shaxsiy ma'lumotlarini ochish uchun eng mos keladi va ularga yashirin ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarishga imkon beradi. Guruh mashg'ulotlari bolalar o'rtasida yaxshiroq muloqot qilish, hamkorlik va o'zaro munosabatda bo'lish qobiliyatini rivojlantirish uchun imkon beradi. Bunday mashg'ulotlar tufayli turli xil eshitish nuqsonlari bo'lgan bolalar ritm, uyg'unlik, kuchli va kuchsiz hissalarining almashishi haqida tasavvurga ega bo'lishi mumkin, keyin ular bu g'oyalarni nutqiga o'tkazadilar va nutq rivojlanishining tuzalishi kelajakda bolaning umumiy rivojlanishiga foydali ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, musiqa san'ati, uning voqelikni aks ettirishning o'ziga xos usuli, bolaga xalqning madaniy va tarixiy an'analari bilan tanishtirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, eshitish nuqsonlari bo'lgan bolalarda musiqiy tarbiyaning ahamiyati juda yuqori ekanligini ishonch bilan qayd etish mumkin. Vokal san'ti bola uchun yangi ijobiy tajribalar manbai bo'lib, ijodiy ehtiyojlarini chiqarib beradi, ularni qondirish usullari va amaliy musiqiy badiiy faoliyatida potensial imkoniyatlarini faollashtiradi, bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi, va tarbiyaviy, ijtimoiy, ta'lim jihatdan eng muhim vazifalarni bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. R.Rahimova. «Tarbiyachiga 1001 maslahat», Toshkent, 2007.
2. Durdikulovich K. A. THE ROLE OF TEACHER-STUDENT TRADITIONS IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL SINGING //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIIY JURNALI. – 2022. – C. 112-114.
3. Durdikulovich K. A. MUSIC PEDAGOGICAL SKILLS OF A TEACHER OF MUSIC CULTURE //BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIIY JURNALI. – 2022. – C. 28-31.
4. Niyozova M.N. “Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik diagnostikani amalga oshirishda tarbiyachining roli”, “Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences” jurnali 2023- year Aprel.